

NAİLƏ İBRAHİMOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Dövlət Universiteti
ibrahimovanaila13@gmail.com

ANTROPONİMLƏRİN ÜSUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: antroponim, üslubi xüsusiyyətlər, adlar, ləqəblər

Key words: anthroponyms, stylistic features, names, nicknames

Ключевые слова: антропонимы, стилистические особенности, имена, прозвища

Antroponimika – antroponimlərin (şəxs adı, фамилия, ləqəb, təxəllüs, titul və s.) əmələ gəlməsi qanunauyğunluqlarını, ad sistemində yerini, inkişafını, dəyişilməsini, digər ad kateqoriyaları ilə qarşılıqlı əlaqəsini, leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətlərini öyrənir.

Bildiyimiz kimi, müasir ingilis familiar sistemində əsrlər boyu formalaşmışdır. Bu sistem ölkənin, xalqın və ingilis dilinin tarixi ilə sıx bağlıdır. Artıq IX-XII əsrlərə aid yazılı abidələrdə iri və orta torpaq sahibkarlarının, qraflığın vəzifəli şəxslərinin, ruhani nümayəndələrinin və əhalinin digər təbəqələrinin ləqəblərinə rast gəlinir. Dövrün qanun məcəllələrində, məhkəmə arxivlərində, monastr qeyd kitablarında və digər sənədlərdə şəxs adları ilə yanaşı ləqəblər yazılmışdır. Bu sənədlər orta əsrlərdə latın, XII-XIV əsrlərdə isə fransız dilində tərtib olunmuşdur.

Şəxs adlarının üslubi xüsusiyyətləri onomastikanın üslubi antroponimika bölməsində öyrənilir. L.M.Şetin bunun üçün poetik antroponimika, digər alimlər isə ədəbi antroponimika, terminlərini işlətmişlər [5, 119].

Hər üç termin istifadə edilmiş onomastik vahidi müxtəlif tərəflərdən xarakterizə edir. Üslubi antroponimika-müəyyən adlar çərçivəsində müəllifin üslubu və əsərdəki adlar arasında əlaqəni, ədəbi antroponimika-bədii ədəbiyyat çərçivəsində şəxs adlarının işlənmə xüsusiyyətlərini, poetik antroponimika isə bədii əsərdə istifadə olunmuş şəxs adının oxucuda oyatdığı təəssüratı göstərir.

Bir çox yazıçılar adlar üzərində müşahidələr aparmış və əsərlərində bunu nəzərə almışlar. Məsələn: Ç. Dikkensin “Pikvik klubunun qeydləri” əsərində baş qəhrəmanlardan birinin adı Mr. Wardle idi. Bu ad ingilis sözü olan “to waddle” felindən törəmiş mənası “yırğalana-yırğalana yerimək” deməkdir. Həqiqətən də bu cür yerləşmə əsərin personajın üçün xarakterik idi. Ç. Dikkens bu surətin vasitəsilə hələ əsər yazılmasından 25 il əvvəl İngiltərədə yaşamış qorxmaz, cəsarətli polkovnik Uordl obrazını yaratmışdır. Polkovnik

Uordl çəkinməyərək həmin dövrün kral hakimiyyətinə qarşı çıxmış və kralı dələduzluqla ittiham etmişdir.

Hər bir yazıçı öz qəhrəmanı üçün ad seçərkən bu adın personaja əlavə ekspressiv-emosional çalar gətirən fonemik və morfemik xüsusiyyətlərini də nəzərə almalıdır. Belə ki, poeziyada hökm sürən ritm və qafiyə nəinki məzmunu, eyni zamanda səs quruluşuna da diqqət yetirməyi vacib sayır. Bir çox məşhur onomastlar (Z.V. Nikolayev, T.N. Kondratyev, İ. M. Kaznadey, D. Lixaçyov, S. İ. Zinnin, E. Smit və c.) poeziyada işlənən adlar üzərində araşdırmalar aparmışlar. XIX əsrin 50-ci illərində İngiltərə və Amerikada bu sahəyə olan maraq o qədər artmışdı ki, “Neymz” jurnalının ayrıca bölməsi məhz bu mövzuya həsr edilirdi.

Sözlü musiqi, obrazlı dil, əlavə məna çaları oxucuya sadə informasiyadan başqa daha çox şey bəxş edir. V.A. Nikonov hesab edir ki, oxucuya adı melodik şəkildə çatdırmağın iki yolu mövcuddur: səslərin düzülüşü və vurğunun düzgün qoyuluşu. Burada alliterasiyanın təhlili diqqət cəlb edir [4, 34]. Alliterasiya hələ Beavulf, Uidsit, C. Çoser zamanından bəri ingilis poeziyası üçün xarakterik sayılırdı. Alliterasiya nəticəsində adlar daha yüksək ekspressivlik qazanır. Məsələn: C. Bayronun:

*As I was saying, sir, the room-
The room is so full of wits and bards
Crabbes, Campelly, Crockers, Freres and Wards
And others, neither bards nor wits...*

- misralarında Wards familiyası bards sözü ilə qafiyə təşkil edir. Ç. Dikkensin “Nicholas Nickleby”, C. Likokun “İsolde the Slenderad”ları məhz alliterasiyanın nəticəsidir. Adlar həmçinin sintaktik epifora kimi də işləyə bilər.

L.M. Şetin ingilis ədəbiyyatının antroponimiyasını tədqiq edərək bədii əsərdə oynadığı rola görə ədəbi qəhrəmanların adlarını ağaşdakı qruplara bölmüşdür:

a) fonetik quruluş və məna baxımından personajın adı və hərəkətləri ilə heç bir əlaqəsi olmayan neytral adlar: *Dombi Kopperfield* (Ç.Dikens), *Forsayt* (L.Qolsuorsi) və s;

b) personajı birbaşa və ya dolayısıyla xarakterizə edən təsviri adlar: *Mr. Headstoun* (*kütbeyin*), *Mr. Crook* (*fırıldaqçı*) (Ç.Dikens);

c) parlaq emosional-ekspressiv çalara malik, adətən neqativ xarakter daşıyan parodiyalı adlar: *Lord Boodle*, *Lord Coodle*, *Sir Thomas Doodle* (Ç.Dickens);

d) səs quruluşuna əsasən oxucuda müəyyən təəssüratlar doğuran, həmçinin personajın xarakterini daha dərinlən izah edən assosiativ adlar:

Ç.Dikkensin “Tutqun ev” hekayəsində xəyalları daim səmələrdə quş kimi uçan qoca qarı obrazı *Ms. Flight (uçuş)* [1, 232].

L.M.Şetin bədii onomastik terminlər kimi representativ antroponimlər və xarakter-antroponimlər terminləri işlətməmişdir. Representativ antroponimlər dedikdə L.M. Şetin vahid milli, mənəvi, sosial dəyərlərlə birləşən müəyyən bir qrupu təmsil edən antroponimləri nəzərdə tuturdu. O, representativ antroponimlər üç qrupa ayırır: a) milli b) sosial c) peşə antroponimləri.

a) *John Bull* – ingilis, *Micky, Paddy* – irland, *Fritz* – alman, *Yankee Sam* – amerikan, *İvan* – rus.

b) *Jack* – sadə olan, *Jane* – sadələvh qız, *Hodge* – çox çalışqan işçi.

c) *Sherlock Holmes, Miss Marple* – detektiv; *Abigail, girl Friday, man Friday, Sancho Panza* – köməkçi, xidmətçi.

Xarakter - antroponimlər isə müəyyən fiziki və mənəvi keyfiyyətləri simvolizə edir. Burada adlar simvol funksiyası daşıyır. Xarakter antroponimlər də bir neçə qrupa bölünür: a) fiziki xüsusiyyətləri simvolizə edənlər b) mənəvi keyfiyyətləri simvolizə edənlər c) sosial statusu bildirənlər.

a) *Adonis* – yaraşıqlı kişi, *Cleopatra, Aphrodite* – gözəl qadın, *Quasimodo* – eybəcər insan, *Tarzan* – güclü kişi.

b) *Scrooge* – xəsis, *Lady Magbeth* – hiyləgər, *Socrat, Newton, Aristotele* – ağıllı, *Othello* – qısqanc.

c) *Rockefeller* – varlı, *Cinderrella, Oliver Twist* – kasıb, yoxsul.

V. Bondaletov ingilis dilini öyrənən və tədris edənlər üçün ingilis mədəniyyətinə dair fon bilikləri əks etdirən bu adları bilməyi vacib sayır [2, 174].

S. M. Mezenin isə V. Şekspirin dram əsərlərinin tədqiqi əsasında aşağıdakı qrupları müəyyən etmişdir:

a) tarixi şəxslərin real adları, b) adi adlar (ingilis, fransız və s.) c) əsərin janrı ilə müəyyən olunan üslubi adlar ç) əsasən ləqəb xarakteri daşıyan “danışan adlar”.

O. İ. Fonyakova isə bədii antroponimlərin xalqın milli adlar sisteminə dəki denotativ və bədii fəzadə nəzərdə tutulan nominativ mənasını birgə nəzərdə tutaraq qeyd etmişdir ki, bədii antroponimlərin təsnifatı zamanı “real onomastika – yazıçı – bədii onomastika” prosesinin vahidliyi nəzərə alınmalıdır.

K.B. Zaytseva isə ədəbi antroponimləri üç qrupa ayırır: a) personajların xarakterik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən poetonimlər b) əsərdəki hadisələrin baş verdiyi zaman c) əsərdəki hadisələrin baş verdiyi məkan əks etdirən poetonimlər [3, 67].

Personajların xarakterik xüsusiyyətlərinə işarə edən adlardan danışarkən “etimoloji və ya danışan, təsvir edən” adları xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu cür adlara müxtəlif dövrlərin yazıçılarının əsərlərində rast gəl-

mək mümkündür. Məsələn: *Soemup* (Tik onları!) – həkim, *Mr. Crook* (fırıldaqsı) – köhnə əşyaları alaraq baha qiymətə satan möhtəkir, *Cherryble Brothers* – şən qardaşlar (Ç. Dikkens), *Piggy* (donuz) – satıcı qızlar arasında populyar olan kök centlmen (O. Henri), *Oxhead* (öküz başı) – kütbeyin lord, *Rashellfida* (davakar) – qışqırıqçı qadın (S. Likok) və s [1, 53].

Bu cür adlar yalnız yazıçıların təxəyyülünün məhsulu deyil, onlar həmçinin məxsus olduqları dilin lüğət tərkibindən xüsusi məqsədlə seçilmişlər. Bu adlardan öz növbəsində epizodik obrazların adlandırılmasında da istifadə olunur. V. Tekkerinin “Nyukomlar” əsərində epizodik adlar: *Cribb* (crib – gizləncə oğurlamaq), *Chummey* (chum – ünsiyyətçil), *Niminy* və *Piminy* (niminy – piminy, əzilib-büzülən və ifrat dərəcədə ciddi), *Trotter* (trotter – löhrəm at, tez-tez, cəld yeriyən adam), *Jowls* (jowls – dolu yanaqlar, buxaq), *Toading* (toad – qurbağa, iyrenc insan), *Courtly* (courtly – ədəbli, nəzakətli), *Stiffneck* (stiff – neck – lovğa, təkəbbürlü), *Famish* (famish – acından ölmək) sanki oxucuya öz adları ilə özlərinin xarakterlərini açırlar [1, 234]. Oxucuda belə təsəvvür yarana bilər ki, yazıçının bu surətlər haqda əlavə şərh verməyə vaxtı yoxdur və buna görə də onları sadəcə “danışan adlarla” deyil, “qışqırır, bağırır” adlarla ifadə etmişdir.

Bədii mətnlərin onomastik tərkibinə nəzər saldıqda aydın olur ki, burada obrazları təsvir edən adlarla yanaşı eyni zamanda obrazların heç bir xüsusiyyətini daşımayan, lakin oxucuda gülüş və ya nifrət hissi doğuran adlar da olur. Bir çox hallarda bu cür adlarla məhz epizodik personajlar adlandırılır. Məsələn: V. Şeksprin : “Vindzorun xəbərçi qadınları” əsərində *Pistol* (tapança) obrazı vardır. Bu adın personajla heç bir əlaqəsi olmasa da oxucuda maraq oyadır. Bu adlandırma üslubu V.Şeksper dövrü yazıçıları üçün xarakterik idi. B.Consonun ədəbi yaradıcılığını tədqiq edən A.A.Smirnov qeyd etmişdir ki, yazıçının əsərlərində bir çox adlar müəyyən mənə çalarına malikdir. Onlar personajların heç bir xüsusiyyətini əks etdirməsə də, komik effekt yaratmaq məqsədilə istifadə olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, epizodik obrazlar əgər sadə, səssiz adlarla adlandırılırsa oxucunun yadında qalmazlar, bu cür adlandırma əsər boyu yalnız bir – iki dəfə qeyd olunan obrazların yadda qalmasını təmin edir.

Ədəbiyyat

1. Reaney P.H. A dictionary of British surnames, London, 1966, 344 p.
2. Бондалетов В. Русская ономастика. М., Просвещение, 1983, 216 с.
3. Зайцева К.Б. Английская стилистическая ономастика. Одесса, 1973, 258с.

4. Никонов В.А. Имя и общество. М., Наука, 1974, 244 с.
5. Щетинин Л.М. Слова, имена, вещи: очерки об именах. Ростов, Изд-во РУ, 1977, 126 с.

N. Ibrahimova

**Stylistic characteristics of
anthroponomy**

Summary

The stylistic characteristics of anthroponomy are discussed widely in this article. It has been noted that the names selected according to the place in which incidents happened create natural and national colour in the work. These names are distinguished for their simplicity and naturalness and include to the national onomastic units. The authors address to name system of their period or to the names of their acquaintances in the period of election of these names.

If the personage of the work is foreigner, the names in foreign language are used. Sometimes in the process of selection of names, the moral qualities of the personages and place where all incidents happen are considered equally.

While analysing the stylistic characters of these names, it is impossible to consider their meanings, their used literary style, their historical period that they belong to, and the outlook of the author.

Н. Ибрагиова

**Стилистические особенности
антропонимов**

Резюме

В статье обширно рассматриваются стилистические особенности антропонимов. Отмечается, что имена, выбираемые в соответствии с местом свершения событий, придают произведению натуральный, национальный колорит.

Отличаясь своей простотой и природностью, эти имена входят в систему национальных ономастических единиц. Выбирая такие имена,

писатели обращаются к системе имен своего времени или же, иногда, к именам своих близких знакомых. Если персонаж произведения - иностранец, то используются и иностранные имена. Порой при выборе имен одновременно учитываются нравственные качества персонажей и место свершения событий.

При анализе стилистических качеств этих имен нельзя не учитывать их смысловые особенности, литературный стиль, в котором они используются, исторический период, к которому они относятся, а также мировоззрение писателя.

Rəyçi: Kəmalə Cəfərova
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent